

Falešná zeleň a rajské zahrady

O zahrádkových koloniích se vedou v poslední době debaty, které často míjejí to podstatné. Nebo se tomu vyhýbají rétorickými úskoky. O proměňujících se podobách městského zahrádkaření by se mělo diskutovat nejen kvůli strachu z developerů.

PETR GIBAS

Zahrádkové kolonie, zejména ty pražské, budí emoce ve veřejné sféře už od devadesátých let minulého století. Nejprve v souvislosti s restitučními majetky. Poté kvůli povodním, které v Praze doslova i metaforicky některé z nich (například kolonii na Císařském ostrově) navždy smetly z povrchu městského. V poslední době bylo o zahrádkových osadách hodně slyšet v souvislosti s takzvaným zahrádkářským zákonem a zejména s návrhem *Konceptu územního plánu hlavního města Prahy*. Nelze ovšem říci, že by se o zahrádkových koloniích a jejich budoucnosti ve městě vedla nějaká širší veřejná debata. A přitom ještě v devadesátých letech bylo na území hlavního města více než pět set padesát osad, které pokrývaly plochu asi tisíc hektarů, což je téměř dvakrát rozloha Prahy 1. Člověk by řekl, že tak velké, svébytné území by si debatu zasloužilo. Místo toho se však ve sdělovacích prostředcích objevují spíše výkřiky z tábora odpůrců zahrádkových osad a následné reakce z tábora jejich příznivců.

Argumentace, která se ke čtenářům dostává prostřednictvím médií, vykresluje specifický obraz zahrádkových kolonií. Proto je dobré se na ni blíže podívat a takto načrtnutý obraz pak konfrontovat se stavem, v jakém se tyto kolonie nacházejí, s jejich historií a současností a se situací v jiných městech u nás i v cizině. Teprve pak je možné zaujmout informované stanovisko k zahrádkovým osadám jako zvláštnímu prvku v současném městském prostoru.

Zeleninové vředy

Bez ohledu na konkrétní úhel pohledu vykreslují odpůrci zahrádkových osad kolonie jako cosi deviantního, městskému prostoru cizího. „Zahrádkové kolonie do centra evropské metropole, k tomu ještě hlavního města,

představují největší problém této městské části, pokud jde o zeleň, protože se mnohdy vyskytují tam, kam nepatří. Například osady v blízkosti Šáreckého údolí způsobují doslova „atak“ na plochy cenné zeleně. Zahrádkové kolonie by měly být zrušeny a „navráceny do ploch městské zeleně“, tedy parků, jak v roce 2009 novinářům vysvětlil mluvčí radnice. Teprve tak se z falešné stane opravdová městská zeleň.

Argument o veřejné zeleni a její funkci je ostatně nejsilnější zbraní odpůrců zahrádkových osad. Pražské kolonie jsou totiž bez výjimky obehnané plotem a uzavřeny veřejnosti. Podle jejich odpůrců se tak jedná o zeleň, kterou může aktivně využívat jen nepatrná část populace, jež si tak vlastně bez náhrady uzurpuje zelené plochy města, jež by měly sloužit všem.

Protiargumenty obhájců zahrádkových osad jsou vlastně zrcadlově předchozím námitkám. Zahrádkáři poukazují zejména na vztah zahrádkových osad a zeleně. Osady jsou podle nich ostrůvky obhospodařované a co do skladby druhů bohaté zeleně, součástí plíc velkoměsta. Proto z nich profitují všichni jeho obyvatelé. Dále se obhájců kolonií snaží vyvracet představu, že osady jsou nevzhledné, zejména poukazováním na hluboký emocionální vztah, který k nim zahrádkáři mají. Zahrádka, podobně jako chata a chalupa, je místo, kde se zahrádkář rekreuje tím, že sem vnáší svou píli, snahu, energii, práci a péči. Zejména pro starší lidi, kteří jsou hlavní skupinou zahrádkářů v Praze, představuje ideální místo pro aktivní odpočinek. Psychologické ohledy zahrádek jako druhého domova bývají zdůrazňovány. V poslední době se objevuje i téma samozásobitelství, a to nejen jako odpověď na zhoršující se ekonomickou

řečeno, tím prvním je křesťansko-osvícenský proud francouzský, druhým pak osvětově-modernistický proud německý. Už v roce 1837 začala francouzská katolická charita Conférences de Saint Vincent de Paul, která mimochodem existuje dodnes, rozdávat zahrádky chudím a podporovat ji tak v hmotné nouzi. V té době také vzniká první zahrádkářský svaz, Ligue de coin de terre et de foyer. V padesátých letech 19. století v Lipsku aktivně vystupuje tamější lékař a profesor Moritz Schreber a propaguje zahrádky jako ideální ozdravný prostředek, snadno dostupný městskému člověku. Vzniká zahrádkářské hnutí Schreberverein a zahrádková kolonie, ve které se prací nad záhony rekreují význačné osobnosti městského života.

Oba proudy, na jejichž základě vznikají zahrádkové kolonie dnešního typu, jsou specifickou reakcí na problémy spojené s přetoknou industrializací a urbanizací 19. století. Jedním z pólů, mezi nimiž se rozpíná současná zahrádkářství, je problém subsistence (tedy nezbytné výživy), objevující se s nárůstem městské industriální chudiny. Druhým je pak otázka rekreace a ozdravení dělnické i střední třídy žijící v průmyslové metropoli, jíž je v 19. století nejen Lipsko, ale také Praha.

Zahrádkové kolonie v sobě spojují dědictví obou proudů. V průběhu 20. století se v zahrádkářském diskursu i praxi akcentuje podle celospolečenské situace buď jeden, nebo druhý pól. V Česku a v Praze vznikají tyto kolonie na počátku 20. století hlavně v důsledku potravinové krize první světové války a subsistenční pól jejich existence doznívá ještě za normalizace. Otázka rekreace se však objevuje v průběhu 20. století čím dál silněji: nejprve jako otázka aktivního odpočinku dělnictva, později celých mas obyvatelstva.

Nejstarší pražské kolonie vznikly v okolí Vysočan a Žižkova, záhy se objevily například v Bubenči či již zmíněná osada na Císařském ostrově. Dosud existující kolonie na Libeňském ostrově vznikla v roce 1923 a navazovala na aktivity skautů, vodáků i na tábor pro děti a rodiče vedený Eduardem Štorchem. Jiná celkem stará fungující pražská kolonie, s původními dřevěnými altány, je na okraji luxusní rezidenční čtvrti Ořechovka v Praze 6. Největší rozkvět zahrádkových kolonií a zahrádkaření nastal v období normalizace. Od té doby počet těchto osad v Praze klesá, jak z důvodů oslabení zájmu o zahrádkaření v devadesátých letech, tak zejména kvůli tlaku na území, na nichž se osady vyskytují.

Funkční a nefunkční zeleň

Vztah zahrádkových kolonií a funkční městské zeleně je, zdá se, klíčovým sporným bodem v problematice zahrádkářských osad. Jedni považují kolonie za zeleň pro město nefunkční a principiálně špatnou, druzí opačně. Problémem může být odlišné měřítko, jímž se funkčnost zeleně určuje. Z ekologického hlediska jsou osady jistě zelení funkční. Jsou místem výskytu a útočištěm mnoha živočišných i rostlinných druhů, pěstovaných i divokých – slouží například jako hnízdiště ptáků. Jedná se sice o prostor, kde je příroda vysoce kultivovaná, ovšem městský park není o nic panenštější prostředí. Zbývá tedy měřítko možnosti využití a využití, které je také nejčastěji uváděným důvodem pro existenci zahrádkových osad i proti ní.

Prototypem funkční městské zeleně je pro odpůrce osad pravděpodobně městský park, a to z prostého důvodu, že jej mohou potenciálně využívat všichni obyvatelé města. Rekreací se s ohledem na možnosti využití v parku myslí hlavně procházky v příjemném prostředí. Jako příklad přeměny „nefunkční zeleně“ zahrádkové osady na „funkční městskou zeleň“ může sloužit Central park

Zahrádkovou kolonii v Helsinkách hlídá soukromá bezpečnostní agentura... Foto Petr Gibas

prostě nepatří,“ poznamenal v roce 2004 tehdejší radní hlavního města pro hospodaření a infrastrukturu Pavel Klega (ODS). Nejenže jsou tedy čímsi cizorodým v městském prostoru, ony ho navíc, alespoň podle odpůrců, hyzdí. Jeden z vlivných představitelů Prahy kdysi tento postoj elegantně shrnul, když zahrádkové osady označil za „vředy na tváři Prahy“.

Kromě estetických argumentů, jež prezentují zahrádkové osady jako nevzhledné prostory hyzdící svými polorozpadlými chatkami a utilitárními záhony tvář města, jsou nejčastějšími důvody právě ty, jež se týkají městské zeleně. Kolonie jsou sice plochy zeleně uvnitř města, ovšem jedná se o zeleň „falešnou“. Zahrádky třeba v Praze 6 oficiálně

situaci určitých skupin obyvatel, ale též v souvislosti s otázkou kvality a udržitelnosti zemědělských produktů nabízených obchodními řetězci.

Francouzské, německé a české záhony

Běžně je rozšířená představa, že zahrádkové osady jsou specifický český jev s kořeny v socialistickém Československu, a to zejména v období normalizace. Na ni navazuje názor, že zahrádkové kolonie do městského prostoru nepatří. Pozornější pohled do historie zahrádkářského hnutí však odhaluje úplně jiný obrázek.

Historicky je možné odlišit dva hlavní proudy vedoucí ke vzniku zahrádkaření a zahrádkových kolonií, jak je známe dnes. Zjednodušeně

Diskuse o pražských zahrádkových koloniích

...zatímco ty české jsou schované za ploty (Praha-Skalka). Foto Petr Gibas

v městské části Praha-Kbely. Ten se spolu s přilehlou rezidenční výstavbou rozkládá na ploše bývalé zahrádkové kolonie. Je to nicméně výsledek záměru soukromého investora vystavět rezidenční bydlení se zázemím v zeleni.

Zahrádkáři naopak chápou kolonie jako vysoce funkční zeleň, která umožňuje mnohem širší škálu aktivit než park. Mít svůj kousek země na dloubání, kus přírody ve městě, místo, kam se člověk může vrátet a kde si může pěstovat nejen rostliny, ale i vztah k přírodě a danému místu, jsou důvody, proč si pořídit zahrádku. Je to jako mít chatu, kam dojedete městskou dopravou, řekl mi jeden zahrádkář z osady na Jenerálce. Zahrádkáři jsou pyšní nejen na své výpěstky, ale i na způsob, jak si zahrádku zařídili a ozdobili.

Časem a péčí do ní vloženou zakořeňují v konkrétním místě. Proto svou činnost považují za smysluplné trávení volného času a osady za zeleň funkční, jejíž údržba navíc na rozdíl od parku nestojí město ani korunu.

Zahrádkáři samozřejmě nejsou plně homogenní skupina, která by jednotně sdílela představy o správném trávení času prostřednictvím pěstování ovoce a zeleniny. Dlouhodobě je možné sledovat generační posun v prioritách majitelů zahrádek. Starší bývají nadšenými pěstiteli, mladší, často mladé páry či rodiny s malými dětmi, si pořízují zahrádky spíše jako místo odpočinku v zeleni a na čerstvém vzduchu. Jedni moji známí si nedávno pořídili chatku v zahrádkové osadě, aby jejich dcera mohla také trochu vyrůst venku, v přírodě. Pravověrným pěstitelům mnohdy vadí nově

se objevující móda pouhého opalování se a grilování. Jedno však mají obě skupiny společné. Zahrádkové osady mají za zeleň funkční, z níž mají přínos oni i celé město.

Nejvýraznějším pokusem o veřejné uznání zmiňovaných přínosů v poslední době byl zahrádkářský zákon. Ten měl dvojí cíl: pojmenovat zahrádkářství jako veřejně prospěšnou činnost a zahrádkářům poskytnout alespoň základní míru ochrany. Při rušení zahrádkové kolonie by totiž napříště město muselo zahrádkářům poskytnout náhradní pozemek jako kompenzaci. Zejména v Praze, kde velká část osad žije v neustálé obavě o svou budoucnost, by se jednalo o velikou úlevu. Natírat ploty, rýt záhony a opravovat střechu s vidinou, že vše může přijít za chvíli vniveč, není příjemná situace. Zákon nicméně vetoval Václav Klaus s tím, že jde o bezprecedentní ochranu jedné skupiny lidí.

Za svlačci rostou Green Cities

Boj o zahrádkové osady je vlastně konflikt o funkční vymezení území. Za ním se ukrývají tlaky na proměnu městského prostředí výhodnou pro soukromé investory. Rozdíl mezi funkční a nefunkční zelení je záležitost spíše rétorická než jakákoliv jiná, mimo jiné slouží k zastírání skutečných důvodů boje. Běžný osud ploch, na nichž se kolonie nacházejí, ukazuje, odkud vane vítr. Na místech staré zahrádkové osady na Jarově bychom dnes například našli obchodní dům s parkovištěm a rezidenční zástavbu s názvem Green City. Zahrádkáře s jejich záhony vystřídalo bydlení pro vyšší střední třídu se zeleným názvem a několika stromy vysázenými kolem domů, kam se kromě obyvatel nikdo nevypraví.

V protikladu k tomu, co říkají někteří odpůrci zahrádkových osad, bychom podobné kolonie našli ve městech po celé Evropě. Evropská liga zahrádkářů sdružuje přes tři miliony členů ze čtrnácti národních asociací. Rozdíl mezi Evropou a Prahou nespočívá v existenci či neexistenci kolonií, ale v přístupu měst k nim. Nejstarší zahrádková kolonie v Lipsku, mimochodem relativně v centru města, například slouží jako park a muzeum. Je otevřena pro veřejnost, člověk se může projít osadou a vidět pracovat místní zahrádkáře, posedět na lavičce nebo se z cedulek visících

u jednotlivých zahrad dozvědět, který právník či lékař danou zahrádku původně vlastnil. Jak výrazný rozdíl oproti situaci, ve které se nachází nejstarší pražská kolonie na Libeňském ostrově s nejistou budoucností, jejíž odlesk se ve formě luxusního bydlení staví hned za ploty porostlými svlačci.

V Helsinkách jsem navštívil jednu ze zahrádkových kolonií (Kumpulan siirtolapuutarha) jen několik stanic tramvají od hlavního náměstí. Je přibližně stejně stará jako kolonie v Libni a je považována za součást městského pásu zeleně, táhnoucího se metropolí od jihu k severu. Město na svých webových stránkách upozorňuje, že zahrádky jsou sice soukromým majetkem, ovšem jinak že je kolonie určena k běžnému rekreačnímu využití a je otevřena veřejnosti. Kolonii nicméně hlídá soukromá bezpečnostní agentura.

Otevřenost zahrádkových osad veřejnosti není cizí ani českému prostředí. Nedávno jsem měl možnost strávit nějaký čas v kolonii ve Stráži pod Ralskem. Uvyklý pražské situaci jsem byl překvapen nejen tím, že jsem se mohl klidně procházet mezi zahrádkami, ale i tím, že město vyčlenilo další pozemky, kam se bude kolonie v brzké době rozšiřovat. Otevření pražských kolonií veřejnosti se zahrádkáři brání a poukazují na skutečnost, kterou pro mě kdysi trefně shrnul předseda jedné velké pražské kolonie: lidé ukradnou i to, co je přibité. Pražští zahrádkáři na rozdíl od těch finských nemají na to najmout si nadnárodní soukromou bezpečnostní agenturu.

Ať už otevřené či nikoli, zahrádkové osady jsou integrální součástí městského prostoru již celé století. Jsou výhonkem modernity a byly výrazně napojeny na procesy, které formovaly prostor moderního města. Ten je samozřejmě neustále přestavován ve vazbě na vyjednávání mezi zájmy soukromých investorů a veřejné administrativy. Rétorika tohoto vyjednávání nicméně mnohdy zamlžuje skutečný stav věci a brání věcné diskusi o tom, stojí-li za to osady zachovat a jak je případně zapojit do systému městské zeleně, aby se staly funkční rekreační oblastí nejen pro majitele, ale i pro ty, kterým současný stav věcí vadí.

Autor je kulturní geograf.

galerka

Stanice, residence, kina a busy

LENKA DOLANOVÁ

Tato galerka se proti svému zvyku zabývá spíše kinem než výtvarným uměním, ale také cestováním a kulturou na vlakových nádražích, na stanicích. Osmý ročník Kinobusu uspořádalo centrum Stanica Žilina-Záriečie tradičně na začátku září (2.–4. 9.). S podtitulem Západná linka (byla i Východná) se bus s účastníky rozjel tentokrát do Bílých Karpat. Cílem akce je objevit, využít, případně revitalizovat stará venkovská kina. Na Slovensku je spousta takových, která se již léta nepoužívají, a přesto dosud mají projekční vybavení, stačí jen oprášit, promazat, a už to zase jede, v šíři 35, 16 či 8 mm. Kinobus je něčím mezi filmovým festivalem, zájezdem na venkov a školním výletem. K tomu přispívají i moderátoři ze seskupení Vosto5, již poněkolkáté vtipní průvodci na cestě. Kromě projekcí

– tentokrát s tématem Kino (a s filmy jako Kino Caravan, Protektor, Kino Raj či Welt Spiegel Kino) – se v navštívených vesnicích konaly přednášky o kinofikaci, o „prvním filmovém režisérovi na Slovensku“ Eduardu Schreiberovi (kterého kvůli jeho německé národnosti po válce vyhnali z rodné vesnice i z rodinných skláren) a v sobotu večer diskotéka s filmovými hity. V kinobusovém průvodci byly i tipy, co v tom kterém místě navštívit (salaš, biofarmu apod.). Nevybírají se přitom jen místa malebná (jako obec Pružina), nýbrž i poněkud pochmurná (jako právě Schreiberova vesnice Lednické Rovne, již dominuje fabrika na kopci a pod ní budovaný kruhový objezd namísto náměstí).

V plánované, ale občas přesto nepředvídatelné kombinaci místních historií a filmových průníků spočívá hlavní kouzlo celé akce, které však přes zapojení místních do programu (zejména vzpomínání pana promítače v kině Slovan v Pružině anebo komentované promítání 8mm filmů pana Hogaje z Pružiny-Priedhorí) zůstává do velké míry účastníkům skryto. Kinobusu totiž předchází několikaměsíční výzkum, rozhovory se starosty, s místními, zkoumání stavu kina a promítaček; prý jen málokdy se ale podaří projekce v navštívených místech obnovit dlouhodobě. Kinobus si za ta léta našel víceméně stálý okruh návštěvníků, kteří občas místo do kin

mířili nejprve a především do místních hospod. I to je součástí výletu. Jako poděkování byly v Podskalí a v Lednici promítnuty filmy, které se tam kdysi natáčely a v nichž mnozí místní účinkovali. (Na Východné lince se přitom tyto projekce pro místní setkaly s daleko větším ohlasem než na této Západné.) Nyní mají Staničané v plánu vytvořit databázi kin (zatím jich Kinobus navštívil přes třicet); kdysi bývalo kino v každé trochu větší slovenské obci. Berou ale i ta mimoslovenská.

Po skončení Kinobusu jsem měla jedinečnou možnost přespat na Stanici (pro ty, co to ještě nevědí, Stanica je kulturní centrum v dosud fungující železniční zastávce Žilina-Záriečie. Okna malého pokojíku hledí přímo na dálniční okruh a prostor S2, vytvořený – nejen – z pivních přepravků. Stanica má za sebou jedenáct let úspěšného fungování a zůstává neformální a inspirativní). Odtud jsem zamířila do další kulturní stanice. I Banská St a nica Contemporary v Banské Štiavnici je fungující železniční zastávka. Vlaky sem a odtud jezdí do Hronské Dúbravy, kde se dá předsednout například na rychlík do Košic či Bratislavy. Na první pohled není vůbec zřejmé, že se nejedná jen o normální zastávku. A ona nenápadnost a provázanost umění a fungování železnice mi připadala na místě tím nejokouzlejší. V hale už něco naznačoval velký obraz zeleného divočáka (od Zuzany

Flimelové) a šikmý panelák Tomáše Džadoně (odkaz ke slovenské architektuře, historii a šikmé věži v Pise). Rezidenční prostor vznikl před dvěma lety zejména zásluhou Zuzany Bodnárové a Svätopluka Mikyty, a také díky vstřícnosti Železniční společnosti Slovensko, která prostor poskytla a podporuje jej například tím, že rezidenční umělci mají možnost cestovat vlakem zdarma. Odlehlost od města i poklid konečné zastávky dodávají místu téměř venkovskou poetiku. Umělci, zejména ti ze země Visegrádu, sem prý rádi jezdí také kvůli kráse města Banská Štiavnica, a není divu.

Ráno po další noci na stanici (ve srovnání s tou žilinskou, oblévanou hlukem dopravy, velmi tiché) jsem zaslechla roztomilou, vskutku visegrádkou rezidenční konverzaci: Polský kurátor: „...v práci, kterou jsi vytvořil na své předešlé rezidenci, ses zabýval tím, jaké to je, být na rezidenci, pamatují-li si to dobře?“ Maďarský umělec: „Ne, nezabýval jsem se tím, jaké to je být na rezidenci, v té době jsem se totiž zabýval...“ Zuzana mi prodala lístek (i to může být úlohou kurátorek ve stanicích, a byla to navíc její premiéra) a já nastoupila do lokálky směr Morava. Cestou se Železniční společností Slovensko přemítám, proč stanice nemají české obdoby. Je to škoda. Nevyužívaných zastávek mají i tuzemské dráhy jistojistě habaděj.